

LOZAN ANTLAŞMASI'YLA YENİDEN KURULAN BİR ULUSLARARASI İŞ BİRLİĞİ: ULUSLARARASI GÜMRÜK TARİFELERİ BÜROSU*

*An International Cooperation Re-established with the Treaty of Lausanne:
International Customs Tariffs Bureau*

Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN**

Öz: 1890 yılında Brüksel'de imzalanan "Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması ve Uluslararası Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme", Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'nun kuruluşunu sağlarken, birçok devletle birlikte Osmanlı Devleti de, gelen davet üzerine yeni oluşan bu iş birliği içinde yer almıştır. Konuyla ilgili güncel gelişmeleri takip etmekle birlikte, Osmanlı Devleti bu üyelikten bir süre sonra çekilme kararı almış; yine de 20. yüzyılın başında konuyla ilgili gerçekleştirilen uluslararası konferanslar izlenmiştir. Bununla birlikte, İmparatorluğun yıkılış sürecinin sonunda Lozan Konferansı'nda birçok uluslararası hukuk meselesi arasında uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örgüt üyelikleri de yer alırken, Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu tekrar gündeme gelmiştir. Lozan Antlaşması'nda yeniden yürürlüğe girmesi kabul edilen düzenlemelerden biri olan bu Sözleşme'yle, Cumhuriyet döneminde uluslararası ticaret konusundaki iş birliği yeniden kurulmuştur. Konuyla ilgili olarak Türk hukuk tarihi, siyasi tarih ve iktisat tarihi açısından literatürde bulunan boşluğu doldurmayı amaçlayan bu çalışma, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri üzerinden uluslararası ticarete gümrük tarifelerinin yayınlanması konusundaki uluslararası iş birliğinin hukuksal gelişim sürecini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk hukuk tarihi, Lozan Antlaşması, gümrük, uluslararası hukuk, uluslararası örgütler.

Abstract: In 1890, the International Bureau of Customs Tariffs was established following the signing of the Convention on the Publication of Customs Tariffs and the Establishment of an International Union in Brussels. The Ottoman Empire, among other states, joined this newly formed cooperation upon invitation. Although the Ottoman Empire withdrew from this membership, it still participated in the international conferences organized on the subject at the beginning of the 20th century. However, during the collapse of the Empire, the Lausanne Conference addressed international treaties, membership of international organizations, and many other international law issues, including the International Bureau of Customs Tariffs. This Convention was one of the regulations accepted to be re-enacted in the Treaty of Lausanne, re-establishing cooperation on international trade in the Republican era. This study analyses the legal development process of international cooperation on the publication of customs tariffs in international trade through Ottoman and Republican archival documents. It aims to fill the gap in the literature on the subject in terms of Turkish legal history, political history, and economic history.

Keywords: Turkish legal history, Treaty of Lausanne, customs, international law, international organizations.

* Çalışma, TÜBİTAK'ın ARDEB-1001 Programı çerçevesinde tamamlanan 220K076 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, orsten@law.ankara.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-7634-8092

Makale Geliş Tarihi: 08.02.2024, Makale Kabul Tarihi: 15.04.2024

DOI : 10.57083/adaletdergisi.1483964

GİRİŞ

Çağdaş devletler hukuku, esas olarak devletler arasındaki ilişkileri düzenlemekle beraber, düzenleme alanı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu ilişkilerle sınırlı kalmamış; birçok konuyla birlikte, uluslararası ekonomik ilişkileri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu süreçte insanlığın ortak bazı ekonomik sorunlarının varlığı kabul edilmiş ve bu sorunların ancak uluslararası uyumun sağlanmasıyla çözümleneceği inancı oluşmuştur. Söz konusu durum, ekonomik meselelerde uluslararası iş birliği arayışlarının hızlanması sonucunu doğururken, XIX. yüzyılın ortasından itibaren bu amaca yönelik olarak, uluslararası ticaretin hukuki altyapısı oluşturulmaya; uluslararası ekonomik ilişkiler, çok taraflı uluslararası antlaşmalar ve bunlara dayanılarak kurulan uluslararası örgütlerle düzenlenmeye başlanmıştır.¹

Söz konusu girişimlerden biri de, gümrük tarifeleri konusunda ortaya çıkmıştır. 5 Temmuz 1890 tarihinde imzalanan “Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması ve Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması İçin Uluslararası Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme” hükümlerine göre Brüksel’de “Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu” olarak adlandırılan bir yapı kurulmuş ve XIX. yüzyılın sonlarında başlayan, uluslararası ticaretin düzenlenmesinde devletler tarafından atılan adımların ilk örnekleri arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti’nin de, gelen davet üzerine konuyla ilgili Konferans’a katıldığı; imzalanan belgeleri onayladığı ve üyeliğin gerektirdiği ödemeleri yaptığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, XX. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa devletlerinin ısrarına rağmen Osmanlı Devleti tarafından sözleşmeden çekilme kararı alınmıştır. Söz konusu iş birliğinin tekrar gündeme gelmesi, ancak Lozan Barış Konferansı’nda söz konusu olmuştur.

Bu çalışma, gümrük tarifelerinin yayınlanması konusunda söz konusu uluslararası iş birliğinin ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçlarını Türk hukuk tarihi açısından Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Sonuçta Türk hukuk tarihinde uluslararası hukuktaki gelişmelerin takip edilmesi ve yeni ortaya çıkan uluslararası iş birliklerine katılım gösterilmesi konusunda bir sürekliliğin bulunduğu tespit edileceği öngörülmektedir.

I. 5 TEMMUZ 1890 TARİHLİ GÜMRÜK TARİFELERİNİN YAYIMLANMASI VE GÜMRÜK TARİFELERİNİN YAYIMLANMASI İÇİN ULUSLARARASI BİR BİRLİK KURULMASINA İLİŞKİN SÖZLEŞME

Devletler, kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası ticarete önem vermekle birlikte, izledikleri ekonomi politikalarına bağlı olarak mal, sermaye ve işgücü hareketlerini de teşvik ya da kontrol etmişlerdir. Bu açıdan bir devletin dış ticaretini etkileyebilecek araçlar arasında ilk akla gelenlerden biri olan gümrük kavramı, ortaya çıkışından itibaren esas alınan

¹ Serap Telli, Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması, A. Ü. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 2-12.

değerlere göre çeşitlilik göstermiş; modern gelişmeler çerçevesinde doğrudan sonucu etkileyebilecek bir role sahip olmuştur.²

XIX. yüzyılda 1815-1860 arasındaki dönemde, ticaret politikaları korumacılık niteliğinde kendini gösterirken; serbest ticaretin hızlı gelişimi, 1860'tan sonra İngiltere ile Fransa arasındaki Ticaret Antlaşması ile başlamıştır. Fransa'nın bu antlaşmayı diğer Kıta Avrupası devletleriyle de yapmasıyla, en çok gözetilen ulus kaydı genişletilmiştir. Ancak Almanya'nın yeni bir tarife rejimi uygulamaya başlaması ve Bismarck'ın *Realpolitik* görüşünün benimsenmesi, 1879-1892 yıllarında Avrupa'da genel olarak korumacılığın egemen olması sonucunu doğurmuştur.³

Bu süreçte uluslararası ticarete önemli bir yer işgal eden sistematik gümrük tarifeleri hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Ancak gümrük tarifelerinde sıklıkla değişiklik ve artışların yapılması, gümrük konusunun uluslararası toplantılara taşınarak, çeşitli çalışmalar ve düzenlemelerle ele alınması sonucunu doğurmuştur. Amaç, gümrüklerin uluslararası ticareti ve ekonomik ilişkileri etkileyen bir sistem olması dolayısıyla, ülkelerin aynı veya benzer gümrük tarifelerini ve kurallarını uyguladıklarında, önemli kolaylık elde etmelerinin sağlanmasıdır.⁴ Bu doğrultudaki ilk girişim, Brüksel'de yapılan toplantı sonucunda başarıya ulaşmıştır.

5 Temmuz 1890 tarihinde akdedilen Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması ve Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması İçin Uluslararası Bir Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme ile Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'nun kurulması, uluslararası ticaret için ortaya çıkabilecek belirsizlik ve engellerin aşılmasında erken bir aşamada oluşturulmuş bir uluslararası iş birliğidir. Görevi, gümrük tarifelerine ilişkin kanun ve idari düzenlemeleri mümkün olan en az gecikmeyle temin etmek ve kendi süreli yayınında (*Uluslararası Gümrük Bülteni*) yayımlamaktır.⁵

Sözleşme ilk imzalandığında Büro'da sunulan temsil olanağı, kolonileri de kapsamış; bu şekilde 41 devlet ve koloni taraf olmuştur. Bunların büronun masraflarını kendi aralarında bölüşmeleri kabul edilmiştir. Bilgilerin toplanarak gümrük tarifelerinin yayınlanması, 1 Ocak 1891'de başlamış; ilk iki mali yılda, 56 tarife ve 49 ek elde edilmiştir. 20 yıl sonra ise 1 Ocak 1911'de Bülten, dünyanın 158 ayrı noktasından gümrük tarifelerini yayınlama noktasına ulaşmıştır.⁶

---

² Telli, s. 14, 15, 38.

³ Ülkü Halatçı Ulusoy, Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009, s. 15.

⁴ Turhan Atan, Türk Gümrük Tarihi-Osmanlı Gümrükleri, C. 2, Gümrük Müfettişleri Derneği Yayınları, Ankara, s. 136-138.

⁵ John Howard Jackson, World Trade and the Law of GATT: A Legal Analysis of the General Agreement on Tariffs and Trade, The Bobbs-Merrill Company Inc., Indianapolis, 1969, s. 439-440; Paul S. Reinsch, "International Unions and Their Administration", The American Journal of International Law, C. 1, S. 3, July, 1907, s. 598.

⁶ Reinsch, s. 598; Denys P. Myers, "Representation in Public International Organs", C. 8, S. 1, 1914, The American Journal of International Law, s. 105; Édouard Rolin,

Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu, gümrük tarifelerini Almanca, İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve İtalyanca olmak üzere beş dilde yayınlamakla görevlendirilmiştir. Ticarî anlaşmalar, liman anlaşmaları ve ticarî istatistiklerle, yayınlarını gerektiğinde genişletme olanağına da sahip kılınmıştır. Dolayısıyla Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu, yayın organı aracılığıyla, dünya çapında ticarî ilişkilere paha biçilmez bir hizmet sunmak üzere yapılandırılmıştır.⁷ Bu çerçevede Büro, uluslararası ticaret hukukunda ortak bir uluslararası içerik saptama eğiliminin⁸ ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir.

1894'te İsviçre hükümetinin girişimiyle benzer bir ofis kurulmaya çalışılmışsa da; konunun tartışıldığı Bern'deki konferansta yalnızca 16 hükümet temsil edilmiştir.⁹ Dolayısıyla kapsam ve etki gücü açısından Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'nun rolü kurulduğu ilk andan itibaren öne çıkmıştır.

II. OSMANLI DEVLETİ'NİN ÜYELİK SÜRECİ

Kapitülasyonlarla çevrelenmiş Osmanlı Devleti'nin ticaret siyaseti, XIX. yüzyılın sonlarına kadar hemen hemen gümrük siyasetiyle bir yürütülmüş¹⁰; başta kıymet esasına göre alınan gümrük resimleri, gümrükçülerle tüccar arasında fiyat tespiti konusunda anlaşmazlıklara sebep verdiğinden, belirli aralıklarla, malların cins ve kalitelerine göre fiyat ve alınacak gümrük resimlerini tespit eden tarife defterleri tanzim edilmeye başlanmıştır. XVIII. yüzyılda Selanik ve İzmir gibi dış ticaretin büyük çapta gerçekleştirildiği liman gümrükleri yanında, Suriye-Anadolu ticaretinde önemli bir merkez ve büyük bir kara gümrüğü olan Diyarbakır için ayrıntılı tarifeler yapılmıştır.¹¹

Bu doğrultuda XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere Avrupa devletleriyle belli aralıklarla, ayrı ayrı tarifeler tanzim edilerek, gümrük resimlerinin değişen fiyatlara uygunluğu sağlanmaya çalışılmıştır. 1839'a kadar on dört yılda bir yenilenen tarifelerin 1838 tarihli Baltalimanı Anlaşması'yla yedi yılda bir yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte yenilenmenin, taraflardan birinin daha önce belirlenen süre dolmadan müracaatıyla da gerçekleşmesi mümkün olup; süresi içinde başvurulmadığı takdirde, eski tarifenin otomatik olarak aynı süreyle yürürlüğünü devam ettirmesi söz konusu olacaktır.¹²

“Bulletin international des douanes-Notices Bibliographiques-Droit International”, Revue de Droit International et de Legislation Comparee, C. 25, S.1, s. 192.

⁷ Rolin, s. 193.

⁸ Telli, s. 37.

⁹ Reinsch, s. 598.

¹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, “Gümrük”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul, 1996, s. 263.

¹¹ Kütükoğlu, s. 265.

¹² Yeni tarife yapılması için taraflardan biri, zamanı içinde müracaatta bulunsa dahi, tarife müzakereleri çoğunlukla uzadığından, eski tarifenin müddeti dolduğunda

Ancak gerek XIX. yüzyıla kadar, gerek Tanzimat döneminde Osmanlı ülkesindeki tüm gümrüklerde uygulanan tek ve yeknesak bir gümrük tarifesi kabul edilmemiştir.¹³ Dolayısıyla gümrük tarifeleriyle ilgili uluslararası bir iş birliği kurulma süreciyle ilgili olarak Osmanlı Devleti, Belçika Hükümeti tarafından haberdar edildiğinde, ülkede sistematik bir gümrük tarifesi anlayışı tam olarak yerleşmemiştir.

Bu süreç, 1886 yılının ortasında gümrük tarifelerinin tercüme ve yayımlanması için uluslararası nitelikte oluşturulacak bir yapıya iştirak edilmesi yönünde Belçika Hükümeti'nden Osmanlı Devleti'ne gelen teklifle başlamıştır.

Teklif, Belçika Sefareti aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş; Nezaret, 18 Temmuz 1886 tarihinde konuyla ilgili Rüşumat Emaneti'nden görüş istemiştir. Rüşumat Emaneti, 22 Eylül 1886 tarihinde verdiği cevapta söz konusu teklifin kabulünün faydalı olmakla birlikte, kesin cevap verilmeden önce Osmanlı Devleti'nin payına düşecek masrafin tahminen bilinmesi, dolayısıyla Brüksel Sefareti tarafından önce bu hususun araştırılması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.¹⁴

Bunun üzerine Hariciye Nezareti tarafından konuyla ilgili araştırma yapılmış; araştırma sonucunda elde edilen bilgi, Kasım ayında Rüşumat Emaneti'yle paylaşılmıştır. Rüşumat Emaneti de, 9 Aralık 1886 tarihli cevabında katılımda bir sakınca olmadığı yönündeki görüşünü yinelemiştir. Ancak sözleşme taslağı son haliyle devletlerle paylaşıldığında, Osmanlı Devleti'nin payına düşecek masrafin beklenmedik şekilde yüksek olması halinde, Osmanlı Hükümeti'nin serbest hareket edebilme şartının saklı kalması gerektiği belirtilmiştir.¹⁵

Diğer taraftan, Osmanlı Hükümeti'nin Belçika Hariciye Nezareti'nde gerçekleşecek konferansa temsilci gönderilip gönderilmemesi konusunda Hariciye Nezareti ile Rüşumat Emaneti arasında çeşitli yazışmalar da yapılmıştır.

Örneğin, 12 Ocak 1888 tarihinde Rüşumat Emmini Edib Efendi tarafından sözleşme içeriğinin amaca uygun olduğu belirtilerek, herhangi bir değişikliğe gerek olmadığı, Osmanlı Hükümeti'nin menfaatinin Brüksel Sefareti tarafından temsil edilebileceği, dolayısıyla ayrıca bir delege tayinine lüzum bulunmadığı, sözleşmenin kesin olarak akdolanması halinde 8. maddeye dayanılarak talep olunacak evrakın Rüşumat Emaneti'nce gönderilebileceği bildirilmiştir.¹⁶

---

yenisi hazırlanmamış oluyordu. Bunun için tüccar, eski tarifinin son bulduğu tarihten başlayarak, farkı yeni tarifeye göre ödemek üzere gümrüklere borçlanıyordu. Tarife tanziminin gecikmesi, kendileri bakımından daha elverişli bir tarife yapmak isteyen devletlerin, bu devre zarfında hazinesinin geliri düşen Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmalarına imkân sağlıyordu. Kütükoğlu, s. 265, 266.

¹³ Atan, s. 182.

¹⁴ BOA, HR.İD, 805/13-3, H.23 Zilhicce 1303/M.22 Eylül 1886

¹⁵ BOA, HR.İD, 805/12-7, H.12 Rebiulevvel 1304/M.9 Aralık 1886

¹⁶ BOA, Y.A.RES, 41/35-5, R.31 Kanunuevvel 1303/M.12 Ocak 1888

Ayrıca Rüşumat Müsteşarı Bertram Efendi ve Cemiyet-i Rüşumiye Reisi Mikail Efendi'nin konuyla ilgili görüşü doğrultusunda, masrafların devletler arasında bölüştürülmesi hususunda Sözleşme'nin 10. ve 11. maddelerinde gösterilen usulün uygun bulunduğu da vurgulanmıştır.¹⁷

Rüşumat Emaneti'nin bu görüşü, Hariciye Nezareti tarafından 16 Şubat 1888 tarihinde Sadaret'e bildirilmiş¹⁸; 19 Şubat 1888 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında da söz konusu yaklaşım aynen benimsenmiştir.¹⁹ Sonuçta gümrük tarifelerinin yayınlanması konusunda çalışacak uluslararası yapının görevlerinin belirlenmesi için yapılacak uluslararası toplantıda Osmanlı Hükümeti'nin Brüksel Sefareti tarafından temsil edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰

Bu süreçte mukavele ve nizamname taslağı, Meclis-i Vükela'nın 24 Ekim 1888 tarihli toplantısında uygun bulunurken²¹, Konferansa katılan her bir devletin kendi menfaatini gözetecek olmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nin de aynı şekilde davranması ve düzenlemeleri bu şartla onaylaması açıkça ifade edilmiştir.²²

Konferans, 1-5 Temmuz 1890 tarihleri arasında Brüksel'de gerçekleşmiş; toplantı ve hazırlanan sözleşme, Osmanlı Hükümeti'ni temsilen Brüksel Sefiri Karatheodori Paşa tarafından imzalanmıştır.²³

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'na üyeliği, davet üzerine gerçekleşmiş; Hükümet tarafından gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Belçika Hariciye Nezareti'nde düzenlenecek Konferansa katılma kararı alınmıştır.

Konferansla ilgili evrak, Brüksel Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Nezaret, söz konusu evrakı 12 Ağustos 1890 tarihinde gerek Rüşumat Emaneti'yle, gerek Babiali ile paylaşmıştır.²⁴ Ayrıca sözleşmeyi akdeden her bir hükümetin düzenleyeceği hisse bedelini açıklayan cetvel de, sonradan Brüksel Sefareti tarafından İstanbul'a gönderilmiştir.²⁵

---

¹⁷ Bertram ve Mikail Efendiler tarafından hazırlanarak sunulan mütalaanamede, Osmanlı Devleti'nin yıllık yaklaşık 1,464 Franklık bir ödeme yapacağını öngörüldüğü, bu miktarın Sözleşme'ye taraf devletlerin çoğalması veya Osmanlı ülkesindeki Ticaret Odalarının abonelik bedeli ödemeleri suretiyle daha da azalabileceği vurgulanmıştır. BOA, Y.A.RES, 41/35-2.

¹⁸ BOA, Y.A.RES, 41/35-4, R.4 Şubat 1303/M.16 Şubat 1888

¹⁹ BOA, MV, 29/3, H.6 Cemazeyilahir 1305/M.19 Şubat 1888

²⁰ BOA, İ.HR, 309/19715.

²¹ BOA, A.MKT.MHM, 498/62, H.18 Safer 1306/M.24 Ekim 1888.

²² BOA, MV, 36/66.

²³ William M.Malloy (der.), *Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers (1776-1909)*, C. 2, Washington, 1910, s. 1999.

²⁴ BOA, HR.İD, 805/25-2, 3, H.25 Zilhicce 1307/M.12 Ağustos 1890.

²⁵ BOA, Y.PRK.MBC, 6/117.

Evrak Babıalı'ye gönderilirken, sözleşmenin 1 Nisan 1891 tarihinde yürürlüğe girmesinin planlandığı, bu nedenle sözleşmenin kabul sürecinin hızlı ilerlemesi gerektiği de özellikle vurgulanmıştır.²⁶

Rüsumat Emaneti'nin konferans belgeleriyle ilgili olarak 6 Eylül 1890 tarihinde gönderdiği cevabında, Emanet Müsteşarı Bertram Efendi'nin de görüşlerine vurgu yapılarak, iki konu üzerinde durulmuştur: Birincisi, Büro tarafından yayınlanacak olan Tarife-i Umumiye Mecmuası'ndan Osmanlı Devleti'nin alacağı 124 nüshanın 64 adetinin Fransızca, diğerlerinin 20'şer adet olacak şekilde İngilizce, İtalyanca ve Almanca dillerinde olması; ikincisi ise, Osmanlı Devleti'nin gümrük düzenlemeleri, işlemleri ve tarifeleri hakkında henüz kesinlik arz etmeyen esaslara göre bilgi verilmesinin kabul edilemeyeceğine ilişkindir.²⁷ Nitekim Hükümet de, henüz bilgi verilmesine gerek olmadığı yönünde karar almış²⁸; sağlanacak fayda düşünüldüğünde, yıllık ödenecek meblağın (1869 Frank) çok olmadığı da belirtilmiştir.²⁹

12 Kasım 1890 tarihinde bütün süreci özetleyen bir şekilde Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatasıyla Sadrazam Kamil Paşa tarafından konu Padişah'a arz olunmakla birlikte³⁰, konuyla ilgili bir irade-i seniyyeye rastlanmamıştır.

Diğer taraftan, 1891 yılı başlarında Osmanlı Devleti tarafından ihtiyaç duyulan bazı bilgilerin hala ulaştırılmadığı Belçika Sefareti'nden bildirilmiştir. Özellikle yayınlanacak mecmuadan her hükümetin alacağı nüshaların hangi lisanlarda olacağı konusunda bilgi verilmesinin beklendiği ifade edilmiştir.³¹

Bu doğrultuda 28 Mayıs 1891 tarihinde Rüsumat Emaneti, Hariciye Nezareti'ne Osmanlı Hükümeti'nin payına düşen mecmua sayısının yarısının Fransızca, diğer yarısının eşit sayıda olmak şartıyla Almanca ve İngilizce olarak alınması, ancak lüzum görüldüğü takdirde, bu tercihin değiştirilmesi hakkının saklı tutulmasını bildirilmiştir.³²

Aynı yıl içinde mecmuanın yayınlanan sayıları, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilmeye başlanmış; ancak Rüsumat Emaneti'ne Hariciye Nezareti aracılığıyla ulaştırılmasının zaman kaybı yarattığı dile getirilmiştir. Örneğin, Rüsumat Emaneti, Hariciye Nezareti'ne yazdığı bir yazıyla mecmuanın beşinci ve altıncı sayısı Emanet'e ulaşmasına rağmen, dördüncü sayının eksik olduğu, dördüncü sayının ve yayınlanacak sonraki sayıların doğrudan ve düzenli olarak Emanet'e gönderilmesi yönünde bir talepte bulunmuştur.³³

---

²⁶ BOA, HR.İD, 805/25-4.

²⁷ BOA, HR.İD, 805/25-7, H.21 Muharrem 1308/M.6 Eylül 1890.

²⁸ BOA, MV, 59/22, H.27 Rabiulevvel 1308/M.10.11.1890.

²⁹ BOA, İ.HR, 342/6-2.

³⁰ BOA, Y.A.RES, 52/39, H.29 Rabiulevvel 1308/M.12 Kasım 1890.

³¹ BOA, HR.TO, 171/63, H.13 Cemazeyilahir 1308/M.24 Ocak 1891.

³² BOA, HR.İD, 805/34-3, H.19 Şevval 1308/M.28 Mayıs 1891.

³³ BOA, HR.İD, 805/40-2, H.10 Teşrinievvel 1307/M./22 Ekim 1891.

1893 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin Brüksel Sefareti'nden Devletin ilk iki malî yıl için henüz ödeme yapmadığı, üçüncü yılı da kapsayacak şekilde toplam 6334 Franklık borcun gecikmeksizin gönderilmesi gerektiği, bu gecikmenin kurumun bütçesini sekteye uğrattığını belirten bir yazı, 2 Mayıs 1893 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.³⁴ Bunun üzerine durum, Temmuz ayı içinde önce Hariciye Nezareti tarafından Sadaret'e, sonra Sadaret tarafından Padişah'a sunulmuş³⁵; sonuçta 21 Temmuz 1893 tarihinde konuyla ilgili bir irade-i seniye alınmıştır.³⁶

1 Nisan 1891-31 Mart 1894 tarihlerini içeren ilk üç malî yılın masraf tutarı olan 6334 Franklık ödeme, 24 Ağustos 1893 tarihinde İstanbul'dan Osmanlı Devleti'nin Brüksel Sefareti'ne gönderilerek, Sefaret aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Belçika Hariciye Nezareti tarafından ödemenin alındığına ilişkin makbuz, Hariciye Nezareti'ne gönderildiği gibi, bir nüshası da Rüşumat Emaneti'nde muhafaza edilmiştir. Bu durum, 20 Kasım 1893 tarihinde Sadaret'e de bildirilmiştir.³⁷

Sonraki yılda ise, 1 Nisan 1894-31 Mart 1895 tarihlerini kapsayan döneme ait dördüncü taksit olan 1863 Frank ödemenin yapılması Belçika Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne 25 Temmuz 1894 tarihinde bildirilirken, Hükümetler tarafından ödemelerin her yılın ilk üç ayı içinde yapılacağına taahhüt edildiği de hatırlatılmıştır.³⁸ Kısa bir zaman sonra, bu ödemenin karşılığı olan 8150 kuruşun Brüksel Sefareti emrine verilmek üzere Bank-ı Osmanî'den alınan poliçe olarak gönderildiği Rüşumat Emaneti tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁹

Bu çerçevede 1895 yılından sonra da üyelik nedeniyle payına düşen iştirak masraflarının ödenmesinde benzer bir usul izlendiği, çeşitli yazışmalardan anlaşılmaktadır.⁴⁰

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti, uluslararası ticaretin devletler arasındaki iş birliğini sağlayacak şekilde bir yapılandırmanın ilk gününden itibaren içinde yer almış; gerekli görülen hususlarda çekince ileri sürülerek hareket edilirken, esas itibarıyla bir uluslararası örgüt üyeliğinin gerektirdiği yükümlülöklere her yönden uygun davranılmıştır.

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN ÜYELİKTEN AYRILMA SÜRECİ

Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması ve Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması İçin Uluslararası Bir Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme'nin

³⁴ BOA, İ.HR, 342/6-3, H.15 Şevval 1310/M.2 Mayıs 1893.

³⁵ BOA, İ.HR, 342/6-4, 5.

³⁶ BOA, HR.İD, 805/43-6, H.7 Muharrem 1311/M.21 Temmuz 1893. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Babialı Evrak Odası Evrakı BEO, 245/18340.

³⁷ BOA, BEO, 317/23766, H.11 Cemazeyilevvel 1311/M.20 Kasım 1893.

³⁸ BOA, HR.İD, 2080/64, H.21 Muharrem 1312/M.25 Temmuz 1894.

³⁹ BOA, HR.İD, 805/52-3, H.3 Rebiulevvel 1312/M.4 Eylül 1894.

⁴⁰ Konuyla ilgili çeşitli yazışma örnekleri için bkz. BOA, HR.İD, 805/55; 805/56; 805/59; 805/62.

15.maddesine göre, sözleşmenin feshi için ilk yedi senenin bitiminden on iki ay önce tebliğ edilmesi zorunlu tutulmuş; eğer böyle bir tebligat yapılmazsa, yedi senelik dönemler halinde üyeliğin yenilenerek sürdürülmesi öngörülmüştür.

Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde de 5 Şubat 1903 tarihinde Rüşumat Emni tarafından Sadaret'e yazılan yazıda, Cemiyet-i Rüşumiye'den konuyla ilgili sunulan mazbataya da atıf yapılarak, "üçüncü yedi sene için temdidine lüzum olmadığı" ve uygun görüldüğü takdirde "icab edenlere şimdiden tebligat icrası hususunun Hariciye Nezaret-i celilesine işarı hususu" gündeme getirilmiştir.⁴¹ Bu doğrultuda gerekli işlemlerin yapılmaya başlanabileceği hususu 9 Şubat 1903 tarihinde Sadaret tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁴²

Hariciye Nezareti ise, Umur-ı Ticariye Kaleminden konuyla ilgili gelen yazıyı da dikkate alarak, konuyla ilgili görüşünü Sadaret'e 24 Mart 1903 tarihli yazıda şu ifadelerle açıklamıştır⁴³:

"...zıkr olunan mukavelenamenin akdinden maksad bilcümle devletlerin gümrük tarifeleriyle bilahare icra olunan tadilatın sürat ve izahat-ı mümkün ile neşr ve ilanından ibaret olup hayli müddetden beri Memâlik-i Şahannede gümrük tarifesi tatbik olunmadığına ve memâlik-i ecnebiyede vaz' ve tarh olunmakta olan bu misillü tarifelerin süferâ-yı Saltanat-ı Seniyye tarafından Hükümet-i Seniyyeye tebliğ olunarak vesâit-i mevcude ile ilan ve işâ'ası sureti bizce maksad-ı mezkuru temine kâfi görülmekte bulunmasına nazaran Hükümet-i seniyyenin mezkur mukavelenameye iştiraki hasebiyle Emanet-i müşârun-ileyhâdan her sene tesviye olunan bin sekiz yüz altmış üç Frankın tasarrufu zımında ber-muceb-i işar vakit ve zamanıyla mukavelenamenin ilan-ı mefsûhiyyeti yoluna gidilmesi münasib olacağı..."

Sonuçta Sadaret tarafından 21 Nisan 1903 tarihinde tek taraflı olarak fesih için gereğinin yapılması amacıyla Hariciye Nezareti'ne yazı yazılırken, konuyla ilgili Rüşumat Emaneti de haberdar edilmiştir.⁴⁴

Bu doğrultuda Hariciye Nezareti tarafından 10 Mayıs 1903 tarihinde Brüksel Sefareti'ne "...Hükümet-i Seniyyenin gümrük tariflerinin neşrine müteallik Brüksel mukavelenamesinin ilan-ı mefsuhiyetine" ilişkin kararının Belçika Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi emredilmiştir. Nitekim Sefaret, 22 Mayıs'ta bunu Belçika Hariciye Nezareti'ne bildirmiş; Nezaret tarafından verilen cevapta Osmanlı Devleti'nin bu kararından döneceği ümidinde oldukları ifade edilmiştir. Söz konusu cevap, Sefaret tarafından 3 Haziran 1903 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş⁴⁵; 8 Temmuz 1903'te de Hariciye Nazırı imzasıyla Sadaret'e durumla ilgili bilgi verilmiştir.⁴⁶ Süreçle

⁴¹ BOA, BEO, 2050/153713-3, H.7 Zilkade 1320/M.5 Şubat 1903.

⁴² BOA, BEO, 1998/149822, H.11 Zilkade 1320/M.9 Şubat 1903.

⁴³ BOA, BEO, 2050/153713-2, H.24 Zilhicce 1320//M.24 Mart 1903.

⁴⁴ BOA, BEO, 2050/153713-1, H.23 Muharrem 1321/M.21 Nisan 1903.

⁴⁵ BOA, HR.İD, 2082/40, H.24 Safer 1321/M.22 Mayıs 1903; BEO, 2277/170734-6, H.7 Rebiulevvel 1321/M.3 Haziran 1903.

⁴⁶ BOA, BEO, 2277/170734-3, H.12 Rebiulahir 1321/M.8 Temmuz 1903.

ilgili gelişmeler, Sadaret tarafından 14 Temmuz 1903 tarihinde Rûsumat Emaneti ile paylaşılmıştır.⁴⁷

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin bu kararı, ilk aşamada Belçika Hariciye Nezareti tarafından vazgeçilmesi ümidiyle karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Brüksel Sefareti tarafından kendilerine bildirilen konuyla ilgili çeşitli değerlendirmeler 16 Temmuz 1903 tarihli yazıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.

Buna göre, Belçika Hariciye Nezareti'nin Sefaret'e "*...ittihad-ı düveliyenin bidayet-i teşekkülünden beri ittihad-ı mezkur hakkında işar-ı iltizam-ı ibraz buyurmuş olan hükümet-i seniyyenin işi yeniden suret-i hayrhahanedede tedkik edeceği ümidiyle...*" Osmanlı Devleti'nin kararının yeniden düşünülme ihtimalinin önerildiğini ve bu kararın alınmasının gerçek nedenini öğrenmek istedikleri bildirilmiştir.⁴⁸ Hatta Sadaret de, 10 Kasım 1903 tarihinde bu değerlendirmenin yapılması açısından yazışmaların Rûsumat Emaneti tarafından da incelenmesini istemiştir.⁴⁹

Birkaç ay sonra, Belçika Hariciye Nezareti'nden bu konudaki karardan vazgeçme ihtimali olup olmadığı tekrar sorulmuştur. Hariciye Nezareti'ne 6 Şubat 1904 tarihinde Brüksel Sefareti aracılığıyla ulaşan yazıda "*...dahil-i ittihad bulunan devletlerden bir kaçının bu müessese-i düveliyenin ceryanını cidden sektedar ve belki de bunun devamı için elzem olan mebâlûğ-i vâridâtdan mahrumiyeti istilzam edeceği*" de gerekçe gösterilerek, Osmanlı Devleti'nin üyeliğini devam ettirmesinin önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Yazı, 14 Şubat 1904 tarihinde de Sadaret'e gönderilmiştir.⁵⁰

Aynı günlerde Sadaret tarafından Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıyla, fesihten sonra sözleşmenin ileride yeniden yürürlüğe girme ihtimali açısından ne şekilde tasarruf edilebileceği hususunda Rûsumat Emaneti ile haberleşilerek araştırılması istenmiştir. Zira Rûsumat Emaneti bünyesindeki Cemiyet-i Rûsumiye tarafından "*...şimdilik mukavelenamenin feshiyle ileride tarife-i cedidenin mevki-i icraya vaz'ında tecdid edilmesi tasarruf nokta-i nazarından münasib ve muvafık görüldüğü...*" noktasında, Tarife Kalemi Müdüriyeti'nin mütalaasının da aynı yönde olduğu Sadaret'e bildirilmiştir.⁵¹

Tüm bu gelişmelerin ardından, 1 Nisan 1905 tarihi itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'na üyeliği sona ermiştir.

Ancak 24 Ağustos 1905 tarihinde Hariciye Nezareti'ne Brüksel Sefareti aracılığıyla, 31 Mart 1905 tarihine kadar hissesine düşen masrafa katılması, bu doğrultuda 1 Nisan 1901 ile 30 Mart 1905 tarihleri arasında ödenmemiş borçlar da dahil olarak toplam 7452 Franklık ödemenin yapılmasının istendiği aktarılmıştır.⁵²

⁴⁷ BOA, BEO, 2115/158602, H.18 Rebiulahir 1321/M.14 Temmuz 1903.

⁴⁸ BOA, HR.İD, 2099/94, H.20 Rebiulahir 1321/M.16 Temmuz 1903.

⁴⁹ BOA, BEO, 2217/166232, H.19 Şaban 1321/M.10 Kasım 1903.

⁵⁰ BOA, HR.İD, 2099/95, H.27 Zilkade 1321/M.14 Şubat 1904.

⁵¹ BOA, BEO, 2277/170734-1, 2; HR.TH, 298/84.

⁵² BOA, HR.İD, 2099/99, H.22 Cemazeyilahir 1323/M.24 Ağustos 1905.

Sonraki dönemde, 1908 ve 1913 yıllarında gümrükle ilgili meselelerde iş birliğini sağlamaya yönelik konferanslar yapılmaya devam etmiştir.⁵³ Ancak Osmanlı Devleti açısından bu dönemdeki gümrük konusundaki en önemli gelişme, 1914 yılında kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması kararı olmuştur.⁵⁴ Bu adım, gümrük vergileri ve gümrük mevzuatı açısından yeni ve önemli düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Çeşitli çalışmaların yürütülmesinin ardından, sistematik bir gümrük tarifesi hazırlanmış ve 1916 yılında yürürlüğe girmiştir. Ardından 1918 yılında modern bir Gümrük Kanunu'nun kabul edilerek yürürlüğe girdiği görülmektedir.⁵⁵

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti, kurucu üyelerinden olduğu Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'na üyeliğini 1905 yılında sona erdirse de, ülkede yaşanan siyasal, ekonomik ve hukuksal gelişmelerden gümrük konusunun etkilenmemesi mümkün olmamış; çeşitli düzenlemelerle konu ele alınmıştır.

IV. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ÇERÇEVESİNDE ÜYELİĞİN TEKRAR GÜNDEMİNE GELMESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi, ülkenin işgaline zemin hazırlamış; işgallere karşı başlayan Millî Mücadele zaferle sonuçlanmıştır. Bu süreçte Ankara'da millî egemenliğe dayanan bir meclis kurulmuş ve barış imzalanması aşamasında Türk milletinin tek temsilcisi olarak T.B.M.M.'nin seçtiği bir heyetin görev yapması kararı alınmıştır. Bu doğrultuda Lozan Barış Konferansı'na İsmet Paşa'nın baş delegeliğini üstlendiği Türk heyeti, Barış Görüşmeleri başladığında, kurulmakta olan yeni devletin antlaşma, sözleşme veya uluslararası örgüt üyeliği gibi yönlerden uluslararası hukuktaki statüsüyle ilgili son derece titiz bir politika izlemiştir.

Söz konusu politika, aralarında Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması ve Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması İçin Uluslararası Bir Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme'nin de bulunduğu çok sayıda uluslararası antlaşma ve sözleşme açısından savaş kavramı ekseninde şekillenmiş; Türk heyeti, görüşmelerde savaşın bu düzenlemeleri ortadan kaldırdığı tezini savunarak, yeniden yürürlüğe konulmalarını kabul etmemiştir. Bu noktada özellikle yeni Türk devleti açısından zararlı olabilecek antlaşmaların ortadan kalkması için, savaşın antlaşmaları feshettiği ileri sürülmüştür. Zira eski antlaşmaların kapitüler nitelikte olma ihtimali nedeniyle, bu yönde bir duruş tercih edilmiştir.⁵⁶

---

⁵³ Halatçı Ulusoy, s. 17.

⁵⁴ Kapitülasyonların kaldırılmasının hukuki gelişim süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, Hukuki Sonuçlarıyla Lozan, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 168-196.

⁵⁵ Atan, s. 4, 5.

⁵⁶ Cemil Bilsel, Lozan, C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 161. Lozan Konferansı'nda uluslararası antlaşma ve uluslararası örgüt üyelikleri konusundaki

İkinci Komisyon'un ikinci alt-komisyonunda 15 Ocak 1923 tarihli toplantıda Türkiye ile Müttefik Devletler savaştan önce yürürlükte bulunan antlaşma ve sözleşmeler konusu gündeme gelmiştir. Söz konusu düzenlemelerin tarafsız devletlerin de bunlara katılmış olmaları nedeniyle ortadan kalkmadıkları, ancak bazılarının Türkiye ile Müttefikler arasında yeniden yürürlüğe konulmasının yerinde olacağı dile getirilmiştir.⁵⁷

Bu durum, Müttefik Devletlerin Türk heyetinin bu yaklaşımına diğer barış antlaşmalarında takip edilenlerden farklı bir usul teklif ederek cevap verdiklerini göstermektedir. Şöyle ki, teklif olunan usul, tarafların üzerinde uzlaşmaya varmalarıyla düzenlemelerin yürürlüğe girmesidir. Dolayısıyla tarafların uyuşmasıyla yürürlüğe girecek olan antlaşma ve sözleşmeler, devletlerarası ilişkilerde eşitlik ve mütekabiliyet esasını hakim kılacaktır. Fransız delege Serruys, savaştan sonra yapılan barış antlaşmalarının hiçbirinde böyle bir hükmün kabul edilmediğini, Türk heyetinden bunun takdir etmelerini beklediklerini söylemiştir.⁵⁸

26 Ocak 1923 tarihli toplantıda alt-komisyonca İngiliz, Fransız ve İtalyan Temsilci Heyetlerince sunulan ve Türkiye ile öteki Devletler arasında çok-taraflı ve iki-taraflı bazı antlaşmaların yeniden yürürlüğe konulmasıyla, Türkiye'nin ekonomik nitelikte birtakım sözleşmelere katılmasına ilişkin maddeleri kapsayan bir tasarı sunulmuştur.⁵⁹ Ardından "*Birtakım Antlaşmaların ve Sözleşmelerin Yeniden Yürürlüğe Konulmasına ya da Bunlara Son Verilmesine İlişkin Rapor*" başlıklı Alt-komisyon raporu, 27 Ocak 1923 tarihli İkinci Komisyon'un genel oturumuna sunulmuştur.⁶⁰ 31 Ocak 1923'te sunulan ve kabul edilmesi beklenen barış antlaşması tasarısında Müttefik Devletler tarafından 112. madde olarak sunulan yeniden yürürlüğe girmesi planlanan uluslararası antlaşma ve sözleşmeler arasında Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'nu kuran 1890 tarihli Sözleşme'ye de yer verildiği görülmüştür.⁶¹

Ancak Barış Görüşmeleri kesintiye uğramış; görüşmeler tekrar başladığında 1890 tarihli Sözleşme açısından konu, Üçüncü Komite'nin 28 Nisan 1923 tarihli oturumunda gündeme gelmişse de⁶²; taslak maddede değişiklik yaratacak bir gelişme yaşanmamıştır.

Sonuç olarak Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'nu kuran 1890 tarihli Sözleşme'ye 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 99. maddesinin 2. fıkrasında yer verilmiştir. Bu çerçevede söz konusu Sözleşme, yeni kurulan Türk devletinin yeniden yürürlüğe gireceğini taahhüt ettiği uluslararası düzenlemelerden birisi olarak Cumhuriyet döneminde

---

tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uluslararası Antlaşmalar", *Adalet Dergisi*, 2023/2, S: 71, s. 401 vd.

⁵⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler*, Birinci Takım, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 172.

⁵⁸ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 172, 173; Bilsel, s. 161, 162.

⁵⁹ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 178.

⁶⁰ Meray, Birinci Takım, C. II, s. 69.

⁶¹ Meray, Birinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 92.

⁶² Meray, İkinci Takım, C. I, 2. Kitap, s. 18, 19.

uluslararası hukuk gelişmelerine yön verecek hususlar arasında yerini almıştır.

V. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÜYELİK KONUSUNDA BAŞLICA GELİŞMELER

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından, Cumhuriyet döneminde gümrük konusunda iç hukukta atılan çeşitli adımlar ve 1929 Ekonomik Buhranı, İkinci Dünya Savaşı gibi önemli gelişmelerin ardından, uluslararası ticaret ile gümrük meseleleri tekrar gündeme gelmiştir.

1 Ocak 1930 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'yle ticarî ilişkilerde bulunulan ülkelerin gümrük tarifelerinin ve tarifelerdeki değişikliklerin takip edilebilmesinde büyük fayda görüldüğünden, 50'den fazla devletin iştirak ettiği Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'na Türkiye'nin de katılarak, yıllık 1118 Belga'nın ödenmesi kabul edilmiştir.⁶³ Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kökeni Osmanlı dönemine dayanan bu iş birliğinin devamlılığını sağlamıştır.

Ancak bu devamlılık, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti açısından içinde bulunduğu halefiyet tartışmaları açısından devam eden devlet olarak kabul edilmesi sonucunu doğuracak bir nitelikte olmayıp⁶⁴; siyasi ve ekonomik açıdan edinilmiş uluslararası iş birliği tecrübelerinin sürdürülmesi yönündeki tercihin arz ettiği sürekliliktir.

Sonraki döneme bakıldığında, 1890 tarihli Sözleşme'de çeşitli değişikliklerin yapılmasının söz konusu olduğu görülmektedir. Gerek Sözleşme'yi, gerek Uygulama Nizamnamesi'ni değiştiren Protokol, Türkiye Cumhuriyeti tarafından da 5 Mayıs 1951 tarih ve 5781 sayılı Kanun'la onaylanmıştır.⁶⁵

Söz konusu Kanun'un gerekçesinde 5 Temmuz 1890 tarihli Sözleşme ile kurulan Büro'nun yıllık masraf bütçesini kendisinden beklenen hizmetleri tatminkâr bir şekilde ifa edebilmeye imkân verecek şekilde arttırılması amacıyla, Sözleşme'ye taraf devletlerin temsilcileri arasında 13-16 Aralık 1949 arasında gerçekleşen toplantı sonucunda düzenlenen bir Protokol ile Büro'nun bütçesi arttırılmış; katılan devletlerin büro masraflarına iştirak payları 1938 yılındaki ticaretlerinin önemine göre yeniden tespit edilmiştir. Toplantı sırasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti temsilcisi Brüksel Elçiliği Ticaret Müşaviri Cemal Ziya Ardal, aldığı talimat çerçevesinde, savaş yıllarındaki askerî tedbirler yüzünden Türk ekonomisinin de ağır külfetlere katlanmak zorunda kaldığını ve bu sebeple Türkiye'nin iştirak payının da diğer bazı devletler gibi indirilmesi gerektiğini

⁶³ BCA, 30-18-1-2/8-1-9, 1 Ocak 1930.

⁶⁴ Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki halefiyet ve devamlılık tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Seda Örsten Esirgen, "Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları", AÜHFD, 2023, C: 72, S: 1, s. 381-415.

⁶⁵ Kanun hakkındaki Komisyon raporları ve Meclis görüşmeleri için bkz. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Toplantı: 1, C: 7, 80. Birleşim, 23 Mayıs 1951, s. 433; 82. Birleşim, 28 Mayıs 1951, s. 485-487, 511-514.

beyan etmiş ve talebi uygun görülerek Türkiye'nin iştirak payı muvakkaten %50 oranında indirilmiştir. Böylece 5781 sayılı Kanun, gümrük konusundaki iş birliğinin güncel gelişmelerle sürdürülmesini sağlamıştır.

SONUÇ

Görüldüğü üzere, uluslararası ticaretin düzenlenmesi ve gümrük konusunda uluslararası iş birliği kurulması çeşitli boyutlarıyla ele alınırken, Türk hukuk tarihinde bu gelişim sürecinin Osmanlı döneminden itibaren takip edilmesi mümkün olmaktadır. Ancak gerek ulusal, gerek uluslararası literatürde bu konuda herhangi bir çalışmanın bulunmaması, Türk hukuk tarihi açısından olduğu kadar, siyasi tarih ve iktisat tarihi için de önemli bir boşluğun varlığını ortaya koymaktadır.

1890 yılında Uluslararası Gümrük Tarifeleri Bürosu'nun kuruluşuyla başlayan süreç, Türk hukuk tarihi açısından bir dönem kesintiye uğramışsa da, ülke içinde gümrük konusunda güncel gelişmelerin takibi ihmal edilmemiştir.

Savaş koşullarının sona erip, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla, uluslararası ticaretin gerektirdiği uyum ve iş birliği yeniden kurulma yoluna girmiş; Cumhuriyet döneminde Lozan Antlaşması'nda öngörüldüğü üzere 1930 yılında Büro'ya yeniden üyelik gerçekleşirken, 1940'ların sonlarından itibaren gümrük konusundaki uluslararası gelişmeler de, Türkiye tarafından gecikmeksizin takip edilmiştir.

Bu durum, aynı zamanda kapitülasyonların kaldırıldığının kesin olarak ilan edildiği yer olan Lozan Konferansı'nda izlenen uluslararası hukuk ilişkilerinin eşitlik ve bağımsızlık esaslarına dayalı olarak sürdürülmesi politikasının da bir yansımasıdır.

Sonuç olarak, uluslararası hukuk ilişkilerinin çeşitlendirilmesinde yenilikçi adımlar atılırken, Türk hukuk tarihinde gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet dönemlerinde katkı sunma konusunda tereddüt gösterilmediği anlaşılmaktadır. Ülkenin coğrafi konumunun ekonomik açıdan sahip olduğu önem, hiçbir zaman göz ardı edilmemiş; gümrük tarifeleri örneğinde görüldüğü gibi, uluslararası ticaretin uyum ve iş birliğiyle yürütülmesi için sunulan katkı, her dönem süreklilik arz etmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), 245/18340; 317/23766; 1998/149822; 2050/153713; 2099/94; 2115/158602; 2217/166232; 2277/170734.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 805/12; 805/13; 805/25; 805/34; 805/40; 805/43; 805/52; 805/55; 805/56; 805/59; 805/62; 2080/64; 2082/40; 2099/94; 2099/95; 2099/99.

Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemî Evrakı (HR.TH), 298/84.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), 171/63

İradeler Hariciye Evrakı (İ.HR), 309/19715; 342/6.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 29/3; 36/66; 59/22.

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM), 498/62.

Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 41/35; 52/39.

Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Cetvelleri (Y.PRK.MBC), 6/117.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30-18-1-2/8-1-9, 01.01.1930.

Kitap ve Makaleler

Atan T, Türk Gümrük Tarihi-Osmanlı Gümrükleri, C. 2, Gümrük Müfettişleri Derneği Yayın No.12, Ankara.

Bilsel C, Lozan, C. I-II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

Halatçı U Ü, Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009.

Jackson J H, World Trade and the Law of GATT: A Legal Analysis of the General Agreement on Tariffs and Trade, The Bobbs-Merrill Company Inc., Indianapolis, 1969.

Kütükoğlu M S, "Gümrük", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul, 1996, ss. 263-268.

Malloy W M (der.), Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers (1776-1909), C. 2, Washington, 1910.

Meray S L, Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, Tk. I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Myers D P, "Representation in Public International Organs", C. 8, S. 1, 1914, The American Journal of International Law, ss. 81-108.

Örsten Esirgen S, "Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları", AÜHFD, 2023, C: 72, S: 1, ss. 381-415.

Örsten Esirgen S, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uluslararası Antlaşmalar", Adalet Dergisi, 2023/2, S: 71, ss. 391-418.

Örsten Esirgen S, Hukuki Sonuçlarıyla Lozan, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.

Reinsch P S, "International Unions and Their Administration", C. 1, S. 3, July 1907, The American Journal of International Law, ss. 579-623.

Rolin É, "Bulletin international des douanes-Notices Bibliographiques-Droit International", C. 25, S.1, Revue de Droit International et de Legislation Comparee, ss. 190-212.

Telli S, Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması, A. Ü. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1991.